

Розділ II. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 378.147.016:94(477)]'193'(045)

DOI: 10.18524/2312-6825.2022.33.270460

Валерій Левченко,

orcid.org/0000-0001-6907-7768

кандидат історичних наук,

доцент кафедри українознавства,

історико-правових та мовних дисциплін

Одеського національного морського університету

(Україна, Одеса), levchenko_lav@ukr.net

Галина Левченко,

orcid.org/0000-0003-4477-6364

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

(Україна, Одеса), levchenkoukrlav@ukr.net

З ІСТОРІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

У ВИШАХ УРСР В 1930-Х РР.: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація

У статті на підґрунті вперше введеного до наукового обігу раніше неопублікованого архівного документа досліджено еволюцію радянської державної політики у сфері вищої історичної освіти в УРСР в 1930-х рр. На основі архівних і опублікованих джерел представлено політичні, суспільні та методичні умови впровадження дисципліни «Історія України» у вищій школі УРСР. Продемонстровано вплив динаміки політичного розвитку держави на теорію і практику вивчення історії України. Проаналізовано ідеологічні, політичні й методологічні причини, які призвели до впровадження історії України як спеціального курсу. Історичні сюжети дисципліни «Історія України» в першу чергу були покликані ілюструвати політичні, соціальні та економічні явища минулого на користь актуальних сучасних подій молодій соціалістичній держави. Основну увагу приділено розгляду і аналізу методичного аспекту впровадженної дисципліни. Прослідковано процес

відновлення традиційних форм і методів викладання історичної дисципліни у вишах, який супроводжувався збільшенням ролі викладача в навчальному процесі. Простежено заходи партійно-державного керівництва, спрямовані на впровадження дисципліни «Історія України» у вищій історичній освіті. Зазначено, що в результаті багаторічної роботи великого колективу науковців було розроблено навчальну програму, яка стала історичним наративом, в якому було зафіксовано офіційну позицію влади в основних питаннях вітчизняної історії, та одночасно офіційним орієнтиром для вчених, педагогів, освітян, політпрацівників, діячів культури. У документальному додатку розміщено програму з історії України для першого курсу учительських інститутів на літню сесію 1938 р., рівень репрезентативності та археографічного опрацювання якого доволі високий, що в сукупності суттєво збільшує науковий рівень фактологічного підґрунтя проведеного дослідження.

Ключові слова: *вища історична освіта, вища школа, історія України, дисципліна, методика, історіографія, державна політика.*

Valery Levchenko,
*PhD (History), Associate Professor,
docent Department of Ukrainian Studies,
Historical, Legal and Language Disciplines of
Odessa National Maritime University,
(Ukraine Odessa), levchenko_lav@ukr.net*

Galina Levchenko,
*PhD (History), Associate Professor,
docent Department of History of Ukraine
Odessa National University named after I. I. Mechnikov
(Ukraine Odessa), levchenkoukrlav@ukr.net*

**FROM THE HISTORY OF IMPLEMENTATION
OF THE DISCIPLINE «THE HISTORY OF UKRAINE»
IN UNIVERSITIES OF THE USSR
IN THE 1930S: METHODOLOGICAL ASPECT**

Summary

The article examines the evolution of Soviet state policy in the field of higher historical education in the Ukrainian SSR in the 1930s on the basis of a previously unpublished archival document introduced into scientific circulation for the first

time. On the basis of archival and published sources, the political, social and methodological conditions for the introduction of the discipline "History of Ukraine" are presented in the higher school of the Ukrainian SSR. The influence of the dynamics of the political development of the state on the theory and practice of studying the history of Ukraine is demonstrated. The ideological, political and methodological reasons that led to the introduction of the history of Ukraine as a special course are analyzed. The historical subjects of the discipline «The History of Ukraine» were primarily designed to illustrate the political, social and economic phenomena of the past for the benefit of the current modern events of the young socialist state. The main attention is paid to the consideration and analysis of the methodical aspect of the implemented discipline. The process of restoration of traditional forms and methods of teaching the historical discipline in universities was followed, which was accompanied by an increase in the role of the teacher in the educational process. The measures of the party-state leadership aimed at introducing the discipline «The History of Ukraine» in higher historical education are traced. It is noted that as a result of the long-term work of a large team of scientists, a curriculum was developed, which became a historical narrative in which the official position of the authorities on the main issues of national history was recorded, and at the same time an official reference point for scientists, teachers, educators, political workers, cultural figures. The documentary supplement contains the program on the history of Ukraine for the first year of teachers' institutes for the summer session of 1938, the level of representativeness and archeographic elaboration of which is quite high, which in total significantly increases the scientific level of the factual basis of the conducted research.

Key words: *higher historical education, high school, the history of Ukraine, discipline, methodology, historiography, state policy.*

Постановка проблеми. Ідея даного дослідження зумовлена тим, що в сучасних умовах принципового значення набувають деталізовані розвідки перехідних етапів історії вітчизняної науки, одним з яких були 1930-ті рр., коли в УРСР відбулася зміна ідеологічної складової. Спрямування уваги на освітню сферу, на ті перетворення, які відбувалися в одній з найважливіших галузей національного життя дозволяють узагальнити історичний досвід взаємодії діячів культури і влади в соціально-політичному та соціокультурному контексті. До того ж вища історична освіта на сучасному етапі переживає системну трансформацію. Тому зрозуміння причин, змісту та оптимальні напрями подолання цих проблем доцільно вирішувати на основі історичного аналізу соціокультурних

умов поступу вищої освіти з урахуванням національних особливостей її власної еволюції.

Аналіз досліджень. У радянській історіографії політика більшовиків щодо впровадження дисципліни «Історія України» в 1930-х рр. у сфері вищої історичної освіти практично не досліджувалася. Натомість вітчизняні дослідники здійснили перші спроби в цьому напрямі та зосередили увагу на тому, як відбувалося становлення вітчизняної історії та вивчення ролі українського народу як такого в ідеології періоду сталінізму. Серед них були як історики науки (Юркова, 2015; Ясь, 2016), так й історики освіти / педагогіки (Чадаєва, 1996; Пометун, Фрейман, 2006; Яковенко, 2017). Проведене дисертаційне дослідження К. Ю. Чадаєвої на тему «Розвиток історичної освіти в Україні у 20–30 роки ХХ ст.» (Чадаєва, 1996), хоч за змістом досить близьке до визначеної нами тематики, але внаслідок діапазону аспектів обраного об'єкта студіювання має значною мірою оглядовий характер та не розкриває усі її аспекти. Отже, наукові студії останніх десятиліть дали лише початок новому витку досліджень у сфері вищої історичної освіти 1930-х рр. з опрацюванням значної кількості архівних документів, що дає можливість більш детально розглянути контекст розвитку освітньої галузі та, зокрема, політики діючої влади щодо вищої історичної освіти, простежити за процесами, які відбувалися за межами поширених офіційних промов і публікацій.

Мета статті. На основі комплексного дослідження джерельного та історіографічного матеріалу, висвітлити процес впровадження дисципліни «Історія України» у вишах УРСР в 1930-х рр., розглянувши зв'язок змін у цій сфері з політичними й ідеологічними трансформаціями у визначений період, проаналізувати використані методи викладання та виявити позитивні й негативні моменти в цьому питанні.

Виклад основного матеріалу. Офіційний старт кампанії з розробки програми «Історія України» було започатковано постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» від 1 травня 1934 р. На республіканському рівні про підготовку вузівського курсу з історії України було оголошено 11

квітня 1935 р. постановою ЦК КП(б)У «Про підготовку курсу історії України». Виконання цього завдання покладалося на співробітників Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) під керівництвом секретаря ЦК КП(б)У М. Попова, віце-президента ВУАМЛІН О. Дзеніса та директора Інституту історії ВУАМЛІН Н. Войтинського (Ясь, 2016: 41–43). Відмітимо, що до авторської бригади істориків, які впродовж декількох років працювали над розробкою курсу «Історії України» входив також одеський історик-марксист Н. І. Межберг (Левченко, 2018).

Розробка курсу історії України для вищих навчальних закладів вимагала серйозної підготовчої роботи. До того ж було встановлено доволі жорсткий термін для виконання цієї роботи (спочатку до 1 грудня 1935 р., а згодом пролонговано до середини 1936 р.). Тому з метою чіткого виконання поставленого завдання в інституті почав діяти науковий семінар, в якому авторський колектив разом з досвідченими фахівцями-істориками протягом 1936–1937 рр. опрацьовували важливі проблеми історії України. Наслідком цієї плідної роботи став проект плану та рукопис підручника «Історія України» у чотирьох томах, жоден з яких так і не було видано (Ясь, 2016: 43–44, 49, 52–53).

Спроба радянського керівництва підготувати підручник з історії України через низку проблем зазнала невдачі (Юркова, 2015: 101), але вона склала основу для розробки перших програм дисципліни «Історія України», які було впроваджено в вищій школі УРСР в 1937 р. Один з варіантів першої такої програми, впровадженої до викладання в Одеському німецькому педагогічному інституті (1934–1938)¹ в другому семестрі 1937/1938 навчального року розглянуто в цій статті (див. дод.). Історію та авторство цієї програми на сьогодні встановити не вдалося. Не зважаючи на це, вона є важливим історичним джерелом розуміння концепції історії

1 Основні аспекти історії цього вишу було викладено в доповіді В. В. Левченка на тему «З історії німецькомовної освіти в Україні: Одеський німецький педагогічний інститут (1934–1938)» на XIV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Південь України в умовах глобальних соціокультурних трансформацій: питання культурної, етнорелігійної, етнічної та національно-громадянської ідентичності», яка відбулася у Національному університеті «Запорізька політехніка» 6 жовтня 2022 р.

України в конструкції радянської влади в 1930-х рр. та заслуговує на всебічне вивчення, зокрема її методичної складової.

Репрезентована та проаналізована нами впроваджена до навчального процесу в 1937/1938 навчальному році програма курсу історії України з погляду традиційних загальноприйнятих вимог щодо розробки та складання програм навчальних дисциплін має значну кількість недоліків. Серед них відсутні наступні теоретико-методичні складові: 1) сформульована мета і завдання навчальної дисципліни, які мають визначити узагальнені вимоги до результатів навчання з цієї дисципліни; 2) об'єкт і предмет вивчення та їх відношення до професійної діяльності майбутніх фахівців; 3) сформульовані результати навчання, щоб після закінчення навчання перевірити ступінь досягнення запланованих результатів; 4) визначення цілей і завдань дисципліни; 5) планування змісту і цілей практичних або семінарських занять із зазначенням рівня сформованості необхідних умінь та досвіду студентів; 6) визначення обсягу і змісту самостійної роботи студентів та витрату часу на їх виконання; 7) упорядкований перелік основних контрольних питань; 8) рекомендовані індивідуальні семестрові завдання (реферати, домашні контрольні роботи, письмові роботи тощо) із зазначенням орієнтованої тематики та цілей цих завдань; 9) визначення цілі та завдання контрольних заходів з розробкою контрольних завдань для перевірки рівня засвоєння студентами відповідних знань та оволодіння вміннями, набуття досвіду; 10) розподіл навчального часу за видами занять для різних форм навчання та вид семестрового контролю (екзамен, залік тощо). Серед зазначених теоретико-методичних складових програми недопрацьованими були деякі елементи. Наприклад, здійснено нерівномірний розподіл годин відповідно вказаних тем. Так, порівняно з першими п'ятьма темами на шосту тему, яка присвячена подіям 1917–1921 рр. виділено аж 6 годин. Загалом програма ділилася на 6 тем та була розрахована на 20 годин. Також студентам не було запропоновано якісне методичне забезпечення щодо навчальної дисципліни. Наданий перелік літератури й особливо джерел до тем представлений у переважній більшості творами класиків марксизму-ленінізму (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін, Й. В. Сталін та ін.).

До історико-фактологічних недоліків слід віднести те, що програма охоплювала умовно обмежений період – від Люблінської унії 1569 р. до 1921 р. У поданні матеріалу більше уваги приділялося вивченню політичним, соціальним та економічним аспектам, а питання розвитку культури українського народу залишилися поза увагою. До позитивних моментів розробленої українськими вченими-істориками програми слід віднести досить ґрунтовний та деталізований виклад матеріалу зазначених історичних періодів та вибірково реабілітовану та героїзовану низку історичних постатей, які виступали проти експлуататорів українського народу.

Висновки. Державна політика радянської влади у сфері вищої історичної освіти у другій половині 1930-х рр. перетворилася на один з основних інструментів радянської ідеології. Починаючи з 1934 р. питання змісту розробки програми з історії України було одним із основних у діяльності найбільш авторитетних радянських вчених-істориків. У впровадженій 1938 р. до навчальних планів вишів УРСР програми дисципліни «Історія України» відбувся відхід від побудованої цілком навколо «класової боротьби» концепції радянської історії М. М. Покровського, яка на зламі 1920-х-1930-х рр. була основою вищої історичної освіти в СРСР. Таким чином, політика більшовиків у галузі вищої історичної освіти у другій половині 1930-х рр. була тісно переплетена з внутрішньою політикою та ідеологією радянської влади, яка за своїм змістом і філософією виходила за рамки проблем освітньої галузі. Впровадження дисципліни історії України до навчального процесу вищої освіти було одним із засобів розбудови нового, соціалістичного суспільства на засадах комуністичної ідеології та радянського інтернаціоналізму. Хоча ідеологічний тиск на вчених, залучених до розробки програми, був суттєво відчутним, але вони, не маючи теоретико-методичного і педагогічного досвіду в галузі освіти, без організаційного і науково-методичного забезпечення, намагалися працювати у дусі педагогічного пошуку та експерименту. З іншого боку, незважаючи на директивний характер, розробки та впровадження програми з курсу історії України у вищій школі УРСР в другій половині 1930-х рр. свідчить щодо продовження політики українізації у сфері освіти та, незважаючи на всі ускладнюючі фак-

тори, які мали місце, в деякій мірі вона досягла багатьох безсумнівних успіхів, зокрема впровадження до навчального процесу вищої історичної освіти в УРСР дисципліни «Історія України».

Додаток

Пояснювальна записка до програми та програма курсу
«Історія України»,
впровадженого до викладання в Одеському німецькому
педагогічному інституті в другому семестрі
1937/1938 навчального року²

Пояснювальна записка
до програми з «Історії України» для учительських
і педагогічних інститутів

При переведенні настановних і оглядових лекцій з історії України лекторам потрібно дотримуватися таких моментів. Програма не ставить собі завданням подати повний курс історії України, або докладно розібрати всі питання відповідного періоду даного в програмі. В програмі дано лише частину курсу історії України, ряд тем, бо брак часу не дає змоги розгорнути весь курс історії України.

Особливу увагу потрібно звертати на ті моменти історії України, які подавалися в фальшованому вигляді ворогами народу, які діяли довгий час на історичному фронті. Лектор повинен проілюструвати якими фактами історичне прагнення українського народу до об'єднання з братнім російським народом.

Наступні моменти, які необхідно мати на увазі лектору – це подати й з'ясувати питання спільної боротьби братніх – російського, українського і білоруського народів проти шляхетської Польщі в

² Документи зберігаються у фонді Одеського німецького педагогічного інституту в Державному архіві Одеської області (ДАОО). Дата наведена за оригіналом. Матеріали репрезентовано мовою оригіналу та відповідно до сучасних правил української мови. Дрібні особливості текстів (підкреслення, косі лінії замість круглих дужок тощо) збережено. Скорочення, що зустрічаються у текстах уніфіковано, деякі з них розкрито та відзначено в квадратних дужках. Матеріали представляють собою машинописний текст без підпису автора / авторів. Відомості про місце зберігання оригіналів подано за визнаними умовними скороченнями науково-довідкового апарату наукових праць.

минулому. В розгляді подій революційної боротьби в ХХ ст. треба зосередити увагу на спільній боротьбі пролетаріату і селян та пригноблення народів царської Росії проти самодержавства, єдність робітничого руху, керівну роль більшовиків на чолі з Леніним і Сталіним в цій революційній боротьбі.

В розгляді подій Великої соціалістичної революції, потрібно особливу увагу зосередити на єдності дій робітників і селян України з робітниками і селянами інших Радянських республік в боротьбі проти зовнішньої і внутрішньої контрреволюції й на керівній ролі партії Леніна-Сталіна в цій боротьбі.

Питання, які одночасно подані і в програмі історії України і в програмі з історії СРСР, потрібно проробляти так, щоб спочатку пророблялися відповідні теми з історії СРСР, а вже потім і відповідні теми з історії України, аби в темах з історії України ці питання відбирали менш часу.

Щодо поданої літератури для лекторів, то ця література часто-густо є література дореволюційна, буржуазно-поміщицька і тому користуватися нею потрібно з застереженням, використовуючи лише фактичну сторону її, а не настанови.

Що ж до літератури сучасної, радянської, то ми подали ту літературу, яка вийшла на 1 квітня 1938 року.

Тому лектори повинні доповнити її тою літературою, яка виходить після 1 квітня, в першу чергу відповідними статтями в журналах «Большевик» і «Большовик України», а також й іншими статтями як в журналах, так і в газетах.

Програма
з історії України для 1-го курсу учительських інститутів
на липневу сесію 1938 року

Настановчі лекції

I тема – Боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі /1569–1648/ – 2 год[ини].

II тема – Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі. Приєднання України до Росії /1648–1654/ – 3 год[ини].

III тема – Боротьба Росії з шляхетською Польщею й султанською Туреччиною за Україну /1654–1686/ – 3 год[ини].

IV тема – Україна в XVIII столітті – 4 год[ини].

V тема – Селянська реформа 1861 р. – 2 год[ини].

VI тема – Велика Пролетарська Соціалістична революція. Громадянська війна на Україні /1917–1921/ – 6 год[ин].

[Усього] 20 годин

I. БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПРОТИ ГНІТУ ШЛЯХЕТСЬКОЇ ПОЛЬЩІ /1569–1648/

1. Наступ польської шляхти на Україну.

Повстання селян і козаків проти польської шляхти в 90-х рр.
XVI століття

Україна XIV–XV ст. Люблінська унія /1569/ і її значення. Захоплення українських земель Польщею. Феодально-кріпосницький наступ шляхти й магнатів на селян і міста. Магдебурзьке право в містах. Нищення польською шляхтою природних багатств України /лісів й ін./. Польський національно-релігійний гніт на Україні. Берестейська церковна унія /1596/. Зріст козацтва. Повстання селян і козаків проти шляхти. Повстання на чолі з К. Косинським /1591–1593/. Поразка Косинського під П'яткою /1593/. Повстання селян і козаків на чолі з С. Наливайком і Г. Лободою проти польської шляхти /1594–1596/.

2. Боротьба українського народу проти польської шляхти в I пол[овині] XVII ст. /до 1648 р./

Дальший наступ польської шляхти на Україну. Зріст покріпачення селян і панщини. Наступ Польщі на міста й посилення національно-релігійного гніту /обмеження освіти, права посідати посади, вступати до цехів і т. д./. Покатоличення й полонізація частини української шляхти.

Інтервенція шляхетської Польщі в Російську державу. Захоплення Польщею від Російської держави Сіверщини й Смоленщини /I чв[ерт] XVII ст./.

Боротьба українського народу проти шляхетської Польщі. Організація братств для боротьби проти полонізації, унії, католицизму. Російський першопечатник Іван Федоров і його діяльність на Білорусії й Україні.

Селянсько-козацькі рухи в першій чверті XVII ст. Зріст втеч людності з України в степи. Посилення класових протиріч серед козацтва. Угодівська політика козацької старшини щодо Польщі. Гетьман П. Сагайдачний. Прагнення українського народу до об'єднання з російським народом; переселення людей з України в межі Росії. Переговори українського духівництва з царським урядом про приєднання України до Росії /1622, 1624/. Наступ Польщі на козацтво й Куруківська комісія 1625 р.

Повстання селян і козаків на чолі з Тарасом Федоровичем проти Польщі /1630/. Повстання селян і козаків на чолі з Павлюком, Я. Остряниним, Д. Гунею проти польської шляхти /1637–1638/. Ніжин, Київ – «Ординація 1638 р.». Повстання в 1638 р. Донські козаки в війську повстанців. Придушення польським урядом повстання.

Зріст переселень люду з України в межі Росії. Запорозькі і донські козаки й їхня спільна боротьба проти турок і татар.

Джерела і література

1. Ф. Энгельс. Какое дело рабочему классу до Польши. К. Маркс – Ф. Энгельс. Сочинения, т. XIII, 1936, с. 150.
2. С. Соловьев. История России с древнейших времен, т. X, гл. I.
3. Н. Костомаров. Богдан Хмельницкий. Введение.
4. И. Новицкий. Об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XV–XVII веках /міститься як передмова до «Архива Юго-Западной России», ч. VI, т. I, Киев, 1875/.
5. Н. Василенко. Очерки по истории Западной Руси и Украины. Киев, 1916.

II. ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПРОТИ ГНІТУ ШЛЯХЕТСЬКОЇ ПОЛЬЩІ. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО РОСІЇ /1648–1654/

1. Україна напередодні визвольної війни

Зріст шляхетсько-магнатського землеволодіння й посилення експлуатації селян. Утиски польським урядом реєстрових козаків і козацької старшини /ординація 1638 р., невивплата платні, відібрання земель, покріпачення й ін./. Наступ Польщі на Запоріжжя /урядова залога, відбудова Кодака/. Наступ Польщі на міста. Українська шляхта. Посилення національно-релігійного гніту Польщі на Україні. Свавільства польських жовнірів на Україні. Наростання визвольної боротьби українського народу проти гніту шляхетської Польщі.

2. Війна 1648 р.

Богдан Хмельницький. Втеча Богдана Хмельницького на низ. Повстанські виступи на Україні. Союз Б. Хмельницького з кримським ханом. Розгром Хмельницьким польського війська під Жовтими Водами й Корсунем /травень/. Початок зносин Б. Хмельницького з російським урядом про приєднання України до Росії /червень/. Відхід Б. Хмельницького з під Білої Церкви до Чигирин, переговори Хмельницького з польським урядом. Розгортання повстання проти польської шляхти на Україні. Виступи повстанців проти православних монастирів. М. Кривоніс й бої його з польським магнатом Є. Вишневецьким. Повстання проти шляхти в Білорусі й Польщі. Наступ польського війська й розгром його Хмельницьким під Пилявцями /вересень/. Повстання проти шляхти в Галичині. Облога Хмельницьким Львова і Замостя. Відхід Хмельницького до Києва. Хмельницький в Києві; універсали його православним монастирям на маєтки.

3. Війна 1649 р. й Зборівський трактат

Продовження визвольної війни. Облога Збаража й битва під Зборовом. Зрада хана Хмельницькому. Зборівський трактат. Захоплення татарами великого ясиру на Україні. Переведення в життя

Зборівського трактату. Повстання проти шляхти й Б. Хмельницького на Україні /1649–1650/. Худолій і Д. Нечай – керівники цих повстань. Похід Б. Хмельницького на Молдавію.

4. Наступ шляхетської Польщі на Україну. Війна 1651–1652 рр.

Підготовка Польщею наступу на Україну. Війна 1651 р. Битва під Берестечком. Білоцерківська угода /вересень/. Повернення шляхти на Україну. Повстання проти шляхти й козацької старшини. Універсали Хмельницького на маєтки. Зріст переселень люду з України на Слобожанщину в межі Росії.

Наростання нового повстання проти польської шляхти на Україні. Розгром Б. Хмельницьким польської армії під Батогом /травень 1652 р./. Остаточне вигнання польської влади з Києва.

5. Приєднання України до Росії

Напад польського війська на Україну /весна 1653 р./. Молдавські походи Б. Хмельницького. Пустошення польським і татарським військом України. Виступ козацького війська проти Б. Хмельницького й вищої старшини з вимогою розриву з кримським ханом і приєднання України до Росії /червень 1653 р./. Жванецька кампанія /1653/. Донські козаки в війську Хмельницького. Зносини Б. Хмельницького з царським урядом про приєднання України до Росії. Земський собор в Москві про приєднання України /жовтень 1653 р./. Переяславська рада /8 січня 1654 р./ й приєднання України до Росії. «Статті Богдана Хмельницького». Поширення прав козацької старшини й міст; звільнення селян від гніту польської шляхти. Звільнення українського народу від національно-релігійного гніту шляхетської Польщі.

Визвольна війна українського народу проти гніту польської шляхти в народній творчості.

Джерела і література

1. Ухвала журі урядової комісії по конкурсу на кращий підручник дня 3 і 4 класів середньої школи по історії СРСР.
2. Акты Южной и Западной России, т. X, № 3, 4, 8.

3. С. Соловьев. История России с древнейших времен, т. X, гл. III.

4. Н. Костомаров. Богдан Хмельницкий, гл. I–XX.

5. А. Востоков. Первые сношения Богдана Хмельницкого с Москвой. Киевская старина, 1887, № 8.

6. М. Владимирский-Буданов. Передвижение южнорусского населения в эпоху Богдана Хмельницкого. Киевская Старина, 1888, № 7.

7. Архив Юго-Западной России, ч. III т. IV; ч. VI т. I /вступні розвідки/.

III. БОРОТЬБА РОСІЇ З ШЛЯХЕТСЬКОЮ ПОЛЬЩЕЮ Й СУЛТАНСЬКОЮ ТУРЕЧЧИНОЮ ЗА УКРАЇНУ /1654–1686/

1. Військові події 1654–1657 рр.

Намагання шляхетської Польщі захопити Україну. Спільні військові дії російського й українського війська проти Польщі на Україні, Білорусі, Литві в 1654–1655 рр. Союз Польщі з кримським ханом.

Спустошення польським і татарським військом Брацлавщини /1655/. Розгром російським і українським військом литовської армії /на чолі з князем Я. Радзивілом/; взяття російським і українським військом Вильни /1655/. Похід російського й українського війська на Галичину. Віленська комісія 1656 р. Війна Росії з Швецією /1656–1661/. Соціальна політика Б. Хмельницького /надання маєтків шляхті, старшині, монастирям, «послушанство» селян/. Селянсько-козацькі рухи проти козацької старшини /1656–1657/. Співка Хмельницького з Швецією й Семігородом /1656–1657/. Смерть Богдана Хмельницького /1657/.

2. Поновлення наступу шляхетської Польщі на Україну /1657–1669/

Підготовка Польщею наступу на Україну. Гетьман Іван Виговський – висуванець української шляхти й козацької старшини /1657–1659/. Орієнтація І. Виговського на віддання України Польщі. Повстання на Україні проти Виговського /1657–1658/. Дейне-

ки. Тяжіння української урядового козацтва й селянства до союзу з братнім російським народом для боротьби проти спільного ворога – польської шляхти. Союз І. Виговського з кримським ханом. Похід Виговського і татар на Лівобережжя проти повстанців /1658/. Гадяцька унія козацької старшини з Польщею /1658/. Військові дії Виговського, Польщі й татар проти Росії; приєднання повстанців проти Виговського до російського війська. Битва під Конотопом /1659/. Повстання проти Виговського й скинення його з гетьманства /1659/. Гетьман Юрій Хмельницький /1659–1663/. Слободиченський трактат 1660 р. /віддання козацькою старшиною України Польщі/. Невдалі походи війська Юрія Хмельницького, польського і татарського війська на Лівобережжя проти російського й українського війська /1660–1662/. Гетьман Правобережжя П. Тетеря /1663–1665/ – ставленик шляхетської Польщі.

3. Соціально-економічні відносини на Україні 60–80 рр. XVII ст.

Боротьба українського народу проти шляхетської Польщі на Правобережжі. Боротьба старшинських угруповань на Лівобережній Україні

Старшинське, шляхетське і монастирське землеволодіння й господарства на Україні. «Послушанство» селян. Зріст селянських повинностей феодалам на Лівобережжі й Слобідській Україні й поновлення польською шляхтою кріпосницьких порядків, які існували до 1648 р. на Правобережжі. Становище міст. Політично-адміністративний лад на Україні.

Боротьба старшинських угруповань на Лівобережній Україні Я. Сомко, В. Золотаренко. І. Брюховецький. Політика царського уряду на Україні. «Чорна рада» в Ніжині 1663 р. Гетьманство Івана Брюховецького на Лівобережній Україні /1663–1668/. Запоріжжя в 50–70 рр. XVII ст. Іван Сірко.

Повстання на чолі з Поповичем проти Польщі в Поволоцькому полку /1663/. Похід польського короля Яна Казимира на Лівобережну Україну 1663–1664 рр. й розгром його російським і українським військом. Повстання селян і козаків проти Польщі на Правобережній Україні 1664 рр. Спустошення Правобережжя польсько-татарським військом /руйнація Ставищ й ін. міст і сіл/. Боротьба стар-

шинських груп на Правобережжі. Гетьман С. Опара /1665 р./. Гетьман П. Дорошенко /1665–1676/.

І. Брюховецький в Москві /1665/. «Московські статті» Брюховецького й переведення їх в життя. Андрусівська угода /1667/.

4. Наступ султанської Туреччини на Україну

Внутрішнє й зовнішнє становище Туреччини в 60–80 рр. XVII ст. П. Дорошенко й Туреччина. Повстання на Лівобережній Україні проти козацької старшини й російських воєвод /1668/. Гетьманство Д. Многогрішного на Лівобережній Україні /1668–1672/. Гетьман П. Суховій /1668–1669/ і його боротьба з Дорошенком. Підданство Дорошенка султанській Туреччині /1669/. Гетьман М. Ханенко /1669–1673/ і його спілка з шляхетською Польщею. Селянське повстання під керівництвом Степана Разіна в Росії й на Україні /1670–1671/. Похід турецької армії на Правобережжя; взяття турками Кам'янця-Подільського. Бучачська угода Польщі з Туреччиною /1672/. Гетьман І. Самойлович /1672–1687/. Боротьба Росії й України проти наступу султанської Туреччини. Похід турок на Правобережжя /1674/. Здача П. Дорошенка російському царю /1676/. Чигиринські походи /1677, 1678/. Гетьманство Ю. Хмельницького на Правобережжі /1678–1681/. Бахчисарайська угода Росії з Туреччиною /1681/. Приєднання київської митрополії до російської церкви /1685/. «Вічний мир» Росії з Польщею /1686/.

5. Наслідки боротьби Росії з шляхетською Польщею й султанською Туреччиною за Україну

Закріплення Лівобережної України в складі Росії: зміцнення економічних і культурних зв'язків українського народу з братнім російським народом. Спустошення більшості Правобережної України внаслідок грабувань польсько-татарсько-турецьким військом. Посилення соціального й національно-релігійного гніту польської шляхти в тих місцевостях України, які залишилися під гнітом шляхетської Польщі.

Джерела й література

1. И. Сталин. Беседа с немецким писателем Эмилом Людвигом.
2. С. Соловьев. История России с древнейших времен, т. X, гл. IV; т. XI к. I, II, III; т. XII, гл. I–IV; т. XIII, гл. II; т. XIV, гл. I.
3. А. Лазаревський. Малороссийские посполитные крестьяне. Киев, 1908.
4. Н. Костомаров. Гетманство Выговского.
5. Н. Костомаров. Гетманство Юрия Хмельницкого.
6. А. Востоков. Нежинская рада 1663 года. Киевская Старина 1888, № 5.
7. Н. Костомаров. Руина.
8. Источники Малороссийской истории Бантыш-Каменского, т. I, Москва, 1858.

IV. УКРАЇНА В XVIII СТОЛІТТІ /1686–1796/

1. Україна в часи Петра I /1682–1725/

Петро I та його діяльність. Зовнішня й внутрішня політика Петра I. Війна Росії з Туреччиною /1686–1700/. Кримські походи /1687, 1689/. Скинення І. Самойловича з гетьманства /1687/. Гетьманство І. Мазепи /1687–1708/. Повстання селян і козаків проти козацької старшини, орендарів і монастирів на Лівобережній Україні /1687/. Зміцнення старшинсько-поміщицького класу при Мазепі. Селянські рухи 1692–1696 рр. на Лівобережній Україні. Азовські походи Петра I /1695–1696/.

Правобережна Україна й Галичина в кінці XVII – поч[аток] XVIII ст. під гнітом шляхетської Польщі. Народна колонізація Правобережної Наддніпрянщини й Брацлавщини в 80–90 рр. XVII ст. Козацтво на Правобережжі. С. Палій і його діяльність. Зносини Палія з російським урядом про приєднання Правобережної України до Росії. Боротьба селян і козаків Правобережжя проти польської шляхти. Карловицька угода /1699/ й посилення національно-релігійного гніту польської шляхти на Правобережній Україні й Галичині. Повстання селян і козаків Правобережної України на

чолі з Палієм, Самусем, Іскрою, Абазіним проти польської шляхти /1702–1703/. Відвоювання Палієм Білої Церкви у поляків /1702/. Повстання проти польської шляхти в Немирові /1704/.

Північна війна 1700–1721 рр. і участь України в цій війні. Селянські повстання 1707–1708 рр. в Росії й на Україні. К. Булавін. Переговори І. Мазепи з Польщею й Швецією про підкорення України шляхетській Польщі. Похід Карла XII на Україну. Зрада Мазепи /1708/. Гетьманство І. Скоропадського /1708–1722/. Народні рухи проти Мазепи й шведських окупантів. Розгром Петром I шведів під Полтавою /1709/. Війна Росії з Туреччиною й Прутський похід Петра I /1711/.

Становище поміщицького й селянського господарства Лівобережжя. Виступи селян проти поміщиків. Перші кріпосні мануфактури на Україні.

Політика Петра I на Україні. Економічна політика Петра I на Україні. Обмеження українського друку /1720/. «Малороссийская коллегия» /1722/. Наказний гетьман П. Полуботок /1722–1723/.

2. Україна в складі царської Росії в 20–50 рр. XVIII ст.

Повстання проти польської шляхти на Правобережній Україні в 20–50 рр. XVIII ст.

Росія при наступниках Петра I. Царський уряд і Україна. Гетьманство Д. Апостола /1727–1734/. Встановлення «Правління гетьманського уряду» /1734/. Російсько-турецька війна /1735–1739/ й руйнацький вплив її на господарство України. Становище селян. Подія козаків на виборних і підпомощників /1735/. Запоріжжя 30–50 рр. XVIII ст. Утворення Нової Січі /1734/. Населення Запоріжжя: посполиті, козаки. Виступ козацької «сіроми» /бідноти/ проти запорізької старшини /1749/.

Поновлення царатом гетьманства на Україні. Гетьманство К. Розумовського /1750–1764/. Зріст поміщицько-старшинського господарства і посилення кріпацтва. Універсал Розумовського про обмеження переходу селян /1760/. Виступи селян проти кріпацтва. Міста. Посилення наступу царату на південь.

Українська народна колонізація південних районів Правобережної України. Наступ польської шляхти на Правобережну Укра-

їну, захоплення земель, покріпачення селян. Надвірне козацтво. Національно-релігійний гніт шляхетської Польщі на Правобережжі й в Галичині /обмеження освіти православним, недопущення їх до посад, примусове насадження унії/. Політика царату на Правобережжі. Постановня українського народу проти гніту польської шляхти; гайдамаки; повстання 1734 р. /на чолі з Верланом, Гривою, Медвідем/; рухи 1736–1741 рр. на чолі з Медвідем, Гривою, Гнатом Голим. Повстання 1750 р. на чолі з М. Теслею, О. Письменним. Участь запорізької «сіроми» в цих повстаннях.

3. Україна 2 половини XVIII стол. /1762–1796/.

Царювання Катерини II в Росії /1762–1796/; зовнішня й внутрішня політика Катерини II; посилення наступу царизму на Україну. Указ Катерини II про обмеження переходу селян на Україні /1763/. Скасування Катериною II гетьманства й утворення на Лівобережній Україні «Малороссийской коллегии» /1764/. Скасування Катериною II козацьких полків на Слобідській Україні /1765/. «Комісія по складанню проекту уложення» 1767 р. Виступ сіроми проти старшини на Запоріжжі /1768/.

Посилення наступу шляхетської Польщі на Правобережній Україні /зріст панщини; національно-релігійний гніт/. Політика Катерини II в Польщі. Повстання проти гніту польської шляхти в 1768 р. /«Коліївщина»/ на чолі з М. Залізнякам, І. Гонтою, М. Швачкою, С. Неживим. Придушення повстання польським урядом за допомогою царату.

Російсько-турецька війна 1769–1774 рр. Повстання пікінерів на півдні України /1769–1770/. Перший поділ Польщі /1772/. Захоплення Австрією Галичини /1772/ і Буковини /1775/. Колоніальна політики Австрії в Західній Україні. Ліквідація царським урядом Запорізької Січі /1775/. Указ Катерини II про остаточне закріпачення селян на Лівобережній Україні /1783/. Скасування полкового устрою на Лівобережній Україні /1783/. Жалувані грамоти Катерини II дворянам і містам Росії /1785/ й поширення їх на Україну.

Колонізація південних районів України. Втечі селян Росії й України на південь України. Переселення урядом і поміщиками селян на південь України. Іноземні колоністи. Заснування нових

міст: Катеринослава, Херсона /1778/, Маріуполя /1780/, Миколаєва /1789/, Одеси /1794/. Російсько-турецька війна /1787–1791/.

Поміщицьке господарство в кінці XVIII ст. Поміщицькі і купецькі мануфактури. Торгівля. Селянські рухи. Повстання селян в Турбаях /1789–1794/.

Буржуазна революція у Франції і вплив її на Росію й Україну. Другий поділ Польщі /1793/ й приєднання Правобережної України до Росії. Третій поділ Польщі /1795/. Царизм – міжнародний жандарм.

Джерела й література

1. Ф. Энгельс. Внешняя политика русского царизма. Сочинения Маркса-Энгельса, т. XVI, ч. II.
2. Сочинения Маркса-Энгельса, т. VI, с. 382–383; т. XIII, с. 160.
3. В. Ленин. С «левым» ребячеством и о мелкобуржуазности. Сочинения, 3 изд., т. XXII, с. 517.
4. И. Сталин. Беседа с немецким писателем Эмилом Людвигом.
5. С. Соловьев. История России с древнейших времен, т. XIV, гл. III; т. XV, гл. IV; т. XVI, гл. II; т. XVIII, гл. III; т. XIX, гл. II; т. XX, гл. IV; т. XXIII, гл. I; т. XXVI, гл. I, т. XXIX, гл. I.
6. Н. Костомаров. Руина – эпилог.
7. Н. Костомаров. Мазепа и мазепинцы.
8. А. Лазаревский. Малороссийские посполитные крестьяне, Киев, 1908.
9. Архив Юго-Западной России, ч. III, т. II, Киев, 1868.
10. Архив Юго-Западной России, ч. III, т. III, Киев, 1876.
11. Архив Юго-Западной России, ч. IV, т. I, Киев, 1876.
12. Архив Юго-Западной России, ч. VI, т. III, Киев, 1870.
13. Н. Костомаров. Последние годы Речи Посполитой, введение, §§ III–IV.
14. А. Ефименко. Малорусское дворянство и его судьба. Южная Русь, т. I. СПб, 1905.
15. Лохвицкий. Исторический сборник. Киев 1906, с. 224–245.

V. СЕЛЯНСЬКА РЕФОРМА 1861 р. НА УКРАЇНІ

1. Україна напередодні реформи 1861 р.

Соціально-економічне становище Росії й України в II чв[ерті] XIX ст. Миколаївська реакція в Росії й на Україні. Революційні демократи в Росії й на Україні /Герцен, Белинський, Шевченко/ й боротьба їх проти царату. Кирило-Мефодіївське братство /1846–1847/ й розгром його царатом. Арешт і заслання царатом Шевченка. Інвентарні правила на Правобережжі. Революція 1848 р. та вплив її в Росії й на Україні. Кримська війна 1853–1855 рр. Селянські рухи під час війни. «Київська козаччина» 1855 р. Поразка царату в Кримській війні; Паризька угода 1855 р. Зростання революційного руху в Росії й на Україні. Селянські повстання. О. Герцен, М. Чернишевський, Т. Шевченко, М. Добролюбов та їхня діяльність.

2. Скасування кріпосного права в Росії й на Україні

Підготовка царатом реформи. Губерніальні комітети в Росії й на Україні. Маніфест про скасування кріпосного права /19 лютого 1861 р./ «Положення» про реформу. Реформа на Україні. Переведення царатом реформи. Масові виступи селян /1861–1863/ проти реформи. Революційні демократи й реформа. Класики марксизму-ленінізму про реформу 1861 р.

Джерела й література

1. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. X /статті про Кримську війну/, т. XI, ч. I; т. XXII /оцінка реформи 1861 р./.
2. Ф. Энгельс. Письмо Николаю – <...> 22 сентября 1892 г.
3. Ф. Энгельс. Письмо Николаю – <...> от 24 февраля 1894 г.
4. В. Ленин. По поводу юбилея. Сочинения, т. XV, с. 93–99.
5. В. Ленин. Пятидесятилетнее падение крепостного права, т. XV, с. 108–110.
6. В. Ленин. «Крестьянская реформа» и пролетарско-крестьянская революция, т. XV, с. 141–148.
7. В. Ленин. Развитие капитализма в России, сочинения т. III, с. 469.
8. Статті в виданні «Велика реформа», т. I–VI.

VI. ВЕЛИКА ПРОЛЕТАРСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ, ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА НА УКРАЇНІ /1917–1920/

1. Підготовка більшовиками перемоги соціалістичної революції

Розстановка класових сил після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції. Двовладдя та його суть. Приїзд Сталіна з заслання до Петрограду /12 березня/ й боротьба більшовиків під керівництвом Сталіна проти зрадницької політики меншовиків і есерів і опортунізму Каменєва. Приїзд Леніна з-за кордону /3 квітня/. Квітневі тези Леніна, їх суть і всесвітньо-історичне значення. Боротьба більшовиків за переростання буржуазно-демократичної революції на соціалістичну. Лозунги більшовиків.

Демонстрація 20–21 квітня 1917 р. й перша криза Тимчасового уряду. Утворення коаліційного уряду – відвертий союз меншовиків і есерів з буржуазією.

Утворення буржуазної Центральної Ради /4 березня 1917 р./ в Києві й підтримка цією Радою політики Тимчасового уряду. Буржуазні й дрібнобуржуазні партії на Україні.

VII /квітнева/ конференція більшовиків й її історичне значення. Боротьба Леніна й Сталіна на конференції з виступившими проти соціалістичної революції правими /Каменєв, Риков/. Доповідь Сталіна по національному питанню, викриття позиції Пятакова.

Зовнішня й внутрішня політика Тимчасового уряду, скерована проти дальшого розвитку революції, за продовження імперіалістичної війни й т. д. та підтримка цієї політики дрібнобуржуазними партіями.

Діяльність більшовиків на Україні. Крайова конференція РС-ДРП в Києві. Більшовицька преса на Україні. Боротьба більшовиків України за безподільний вплив в масах, за більшовизацію рад, за армію.

Тимчасовий уряд і Центральна Рада. Скликання Центральною Радою національного військового, селянських з'їздів. Підтасування Центральною Радою на користь собі складу з'їздів. І універсал Центральної Ради. І Всеросійський з'їзд Рад. Червнева демонстрація. Події на фронті. Червневий наступ. Демонстрація 3–5 липня в

Петрограді й роль більшовиків в вій. Розстріл демонстрації Тимчасовим урядом при прямій участі меншовиків і есерів; відкритий перехід останніх на бік контрреволюції. Другий універсал Центральної Ради. Терор Тимчасового уряду проти більшовиків. Ленін в підпіллі. Кінець двовладдя й зміна тактики більшовиків. VI з'їзд партій й курс на безпосередню підготовку збройного повстання. Виступ Сталіна на з'їзді в захист ленінської теорії про можливість побудови соціалізму в нашій, окремо взятій, країні.

Боротьба Сталіна на з'їзді проти опортуністів /Негіна, Преображенського, Бухаріна/.

Мобілізація сил революції й контрреволюції. Державна нарада в Москві. Загальний страйк московських робітників. Організація на Україні контрреволюцією «вільного козацтва» на чолі з генералом Скоропадським. Корніловщина й розгром її, керівна роль більшовиків в розгромі корніловщини, розкриття більшовиками контрреволюційної ролі керенщини.

Озброєння робітників, зміцнення Червоної гвардії. Завоювання більшовиками більшості рад і інших масових організаціях. Більшовицька рада в Луганську. Зріст впливу більшовиків в армії. Відновлення лозунгу «Вся влада радам». Значення його в цей період.

Демократична нарада /12 вересня 1917 р./ й «Предпарламент». Бойкот більшовиками «Предпарламенту», меншовицька позиція Каменєва й Рикова щодо «Предпарламенту».

Революційна криза в країні. Розвал народного господарства внаслідок політики Тимчасового уряду. Голод, безробіття, здороження життя, розвал транспорту. Ізоляція есерів, меншовиків від мас, розвал дрібнобуржуазних партій. Хвиля політичних, економічних страйків в країні. Страйки в Києві й Харкові. Розгортання селянських рухів проти поміщиків і сільської буржуазії. Каральні експедиції Тимчасового уряду.

2. Жовтневе збройне повстання й встановлення влади Рад

Директива Леніна про підготовку збройного повстання. Рішення ЦК партії про збройне повстання /10 і 16 жовтня 1917 р./. Створення центра для керівництва повстанням /«п'ятірка» на чолі з Ста-

ліним/. Зрада Зінов'єва й Каменєва, виступ їх проти соціалістичної революції, зрадницький виступ у буржуазній пресі проти рішень партії про повстання. Боротьба Леніна й Сталіна проти штрейкбрехерів – Каменєва й Зінов'єва й проти Троцького напередодні повстання.

Жовтневе збройне повстання 25 жовтня /7 листопаду/ 1917 р. в Петрограді, повалення Тимчасового уряду й перехід всієї влади в руки Рад. Перемога Великої Пролетарської соціалістичної революції. Рушійні сили великої Пролетарської революції: пролетаріат і бідніше селянство. Підтримка пролетарської революції працюючим селянством. Ленін і Сталін – безпосередні керівники повстання. II Всеросійський з'їзд Рад і його постанови; постанова про перехід всієї влади до рад; декрети про мир і землю. Утворення Ради Народних Комісарів на чолі з Леніним. Сталін – Наркомнац. Ліквідація національного гніту. Декларація прав народів. Збройне повстання в Москві й інших містах Росії.

Боротьба проти контрреволюції. Організація ВЧК на чолі з Дзержинським /грудень 1917 р./. Боротьба партії більшовиків проти правих зрадників, штрейкбрехерів/ Зінов'єв, Каменєв, Риков/. Тріумфальний похід радянської влади.

Сили революцій й контрреволюції на Україні напередодні жовтневих боїв. Жовтневі події на Україні. Повстання й бої в Києві, Харкові, Донбасі. Спілка Центральної Ради з російською контрреволюцією. III універсал Центральної Ради. Заборона Центральною Радою доставки хліба в Радянську Росію. Терор проти робітників і селян. Підтримка Центральної Ради польськими легіонерами. Переговори Центральної Ради з Антантою. Повстання робітників і селян проти Центральної Ради по містах /Одеса, Катеринослав й ін./ й селах України. Груднева конференція більшовиків України. Лист Сталіна «Відповідь товаришам українцям тилу й фронту». Директива Сталіна про скликання з'їзду Рад. Перший Всеукраїнський з'їзд Рад. Утворення в Харкові радянського уряду України /грудень 1917 р./ й перші декрети цього уряду. Допомога робітників і селян Радянської Росії українському народу проти української контрреволюції. IV універсал Центральної Ради. Січневе повстання в Києві.

Розгром Центральної Ради. Радянська влада в Києві. Ленін і Сталін натхненники й керівники перемоги українського народу.

Розгін Установчих зборів. III з'їзд Рад /січень 1918 р./. Боротьба більшовиків за мир. Брестські мирні переговори. Центральна Рада продається німецькому імперіалізму. Боротьба Леніна й Сталіна проти дрібнобуржуазних груп «лівих» комуністів /Бухарін, Пятаков й ін./ й проти Троцького. Зрадницька роль Троцького під час брестських переговорів: порушення Троцьким вказівок Леніна й Сталіна про укладення миру; наступ німецьких імперіалістів. Перемога ленінської лінії в питанні про мир. Укладання Брестського миру. Змова лівих есерів, Троцького й «лівих» комуністів на чолі з Бухарінін з метою зриву Брестського миру, повалення Радянського уряду, заарештування й вбивства Леніна, Сталіна, Свердлова.

3. Австро-німецька інтервенція й перший похід Антанти

Роль міжнародного імперіалізму в організації контрреволюційної війни й інтервенції проти Радянської республіки.

Запродаж Центральною Радою України австро-німецькому імперіалізму. Наступ австро-німецького імперіалізму на Радянську Україну. Героїчна боротьба Червоної гвардії проти австро-німецьких інтервентів /бої біля Бахмачу, Конотопу, Гребінки, Одеси, Херсону, в Миколаєві й ін./ Сталін про народну вітчизняну війну українського народу проти австро-німецьких інтервентів. Окупація Бессарабії румунськими боярами.

Оборона Донбасу. Роль Ворошилова й Орджонікідзе в цій обороні. II Всеукраїнський з'їзд Рад /в Катеринославі/; Таганрогська нарада. Відступ загонів Червоної Гвардії від Луганська на Царичин.

Окупаційний режим австро-німецьких інтервентів на Україні. Реставрація буржуазно-поміщицького ладу. Центральна Рада на послугах окупантів. Заміна окупантами Центральної Ради гетьманом і генералом Скоропадським. Роль польських поміщиків у висуненні кандидатури Скоропадського. Дрібнобуржуазні націоналістичні партії – УСДРП, УПСР, Бунд й ін. на службі окупантів «Національний союз». Грабування окупантами України. Каральні загани. Локауті, спекуляція, зріст безробіття. Контрреволюція

на Дону. Спілка Скоропадського з донським отаманом генералом Красновим. Більшовики – організатори й керівники народної війни проти окупантів. I з'їзд КП/б/У. Український Ревком. Робітничі страйки. Загальний залізничний страйк. Повстання на Полтавщині, Київщині, Чернігівщині. Діяльність М. Щорса.

Інтервенція Антанти проти РСФРР. Повстання чехословаків, висадка англійського десанту у Мурманську, а японського у Владивостоку. Есери й меншовики на службі інтервентів, куркульсько-есерівські контрреволюційні повстання влітку 1918 р.; повстання лівих есерів /в спілці з «лівими» комуністами/. Замах на Леніна /серпень 1918 р./, організований «лівими» комуністами на чолі з Бухаріним, лівими і правими есерами. Оборона Царицина й роль в ній Сталіна й Ворошилова. Контрреволюція в Сибірі. Колчаківщина й розгром її Червоною Армією. Розклад окупаційної армії на Україні. Підготовка збройного повстання на Україні. Революція в Австро-Угорщині й Німеччині. Розрив Брестського мирного договору. Спілка гетьмана з Денікіним, орієнтація гетьмана на Антанту. Боротьба за радянську владу на Україні. Українська Реввійськрада на чолі з Сталіним.

4. Розгром петлюрівської директорії й антантівських інтервентів.

Радянська Україна в I пол[овині] 1919 р.

Організація Директорії. Утворення буржуазної ЗУНР. Директорія в Києві. Аграрна політика директорії; збереження поміщицької й куркульської власності. Наступ директорії на робітників, робітничі організації, більшовицьку партію. Запродаж директорією України Антанті. Збройні постання під керівництвом більшовиків проти Директорії. Розгром повстанцями військ Директорії, визволення Харкова, Полтави, Катеринослава; визволення червоними частинами на чолі з М. Щорсом Києва /6 лютого 1919 р./. Встановлення Радянської влади на Україні. Десант французів на півдні України. Повстання в французькому чорноморському флоті. Звільнення півдня України від інтервентів. Ленін і Сталін про поразку антантівських інтервентів.

I конгрес Комінтерну /березень 1919 р./. Діяльність Радянського уряду України в I пол[овині] 1919 р. Куркульські повстання /Зе-

лений, Соколовський, Григор'єв й ін./ Захоплення Галичини польським імперіалізмом. Злочинна діяльність Троцького у послабленні сил українського фронту. Початок наступу Денікіна.

5. Другий похід Антанти

Захоплення поляками Білорусії. Наступ Денікіна. Наступ Петлюри. Захоплення Денікіним Харкова й Донбасу. Наступ Юденіча на Петроград. Захоплення Петлюрою частини Правобережжя. Захоплення Києва Денікіним /серпень 1919 р./ Денікінський режим на Україні. Лист Леніна «Всі на боротьбу з Денікіним». Боротьба проти Денікінщини. Відхилення плану Троцького, усунення Леніним Троцького від керівництва Червоною Армією. Доручення Сталіну керівництва операціями проти Денікіна. Сталінський план розгрому Денікіна й його здійснені Червоною Армією. І кінна армія /Ворошилов, Буденний/. Розгром І-ю кінною армією генералів Шкура й Мамонтова під Воронежем, а XIV армією /С. Орджонікідзе/ білих під Орлом і Курськом. Звільнення України від денікінщини. Розгром Червоною Армією Петлюри й втеча його до Польщі. Розгром Юденіча. Воєнний комунізм – економічна політика партії в роки громадянської війни.

6. Третій похід Антанти проти пролетарської держави: білополяки й Врангель /1920/

Плани польського імперіалізму щодо України. Варшавська угода Петлюри з Польщею /запродаж Петлюрою України польському імперіалізму/. Наступ армії Пілсудського на Україну й Білорусь. Захоплення білополяками Києва /травень/. Окупаційний режим Польщі в захоплених місцевостях України. Петлюрівщина на службі білополяків. Організація більшовиками розгрому білополяків. IV з'їзд рад. Організація комнезамів. Сталін на південно-західному фронті. І Кінна армія на Радянській Україні. Прорив польського фронту /червень/, звільнення Києва. Наступ Червоної Армії на Польщу. Червоні частини в Галичині. Революційний рух в Польщі й Галичині. Підтримка радянських республік робітниками Англії й Німеччини /відмовлення пропускати військові вантажі для Польщі/. Ризька угода. Розгром Петлюри й втеча його до Польщі.

Наступ Врангеля в Криму. Більшовики – організатори розгрому Врангеля. М. Фрунзе, К. Ворошилов. Розгром Врангеля. Ленін і Сталін про третій похід Антанти. Переможне закінчення громадянської війни. Причини перемоги радянських республік в громадянській війні. Партія більшовиків – вождь і організатор перемоги пролетарської диктатури в громадянській війні. Роль Леніна й Сталіна в керівництві Червоною Армією й в організації перемоги радянської влади в громадянській війні. Міжнародна солідарність і допомога пролетарів всього світу Радянській республіці в її боротьбі проти міжнародної й внутрішньої контрреволюції.

Джерела й література

1. Ленин. О задачах пролетариата в данной революции, соч. т. XX, с. 87–90.
2. Ленин. Письма о тактике, соч. т. XX, с. 97–108.
3. Ленин. Съезд крестьянских депутатов, соч. т. XX, с. 193–195.
4. Ленин. Уроки кризиса, соч. т. XX, с. 226–228.
5. Ленин. Доклад о текущем моменте на Всероссийской апрельской конференции, соч. т. XX, с. 240–251.
6. Ленин. Переход контрреволюции в наступление, соч. т. XX, с. 434–436.
7. Ленин. Куда привели революцию эсеры, меньшевики, соч. т. XX., с. 553–554.
8. Ленин. Три кризиса, соч. т. XXI, с. 20–23.
9. Ленин. К лозунгам, соч. т. XXI, с. 33–38.
10. Ленин. О выступлении Каменева в ЦИК по поводу Стокгольмской конференции, соч. т. XXI, с. 78–79.
11. Ленин. В центральный Комитет РСДРП, соч. т. XXI, с. 116–120.
12. Ленин. Большевики должны взять власть, соч. т. XXI, с. 193–194.
13. Ленин. Марксизм и восстание, соч. т. XXI, с. 195–199.
14. Ленин. Кризис назрел, соч. т. XXI, с. 235–241.
15. Ленин. Письмо Питерской городской конференции, соч. т. XXI, с. 290–292.

16. Ленин. Письмо в ЦК, МК, ЦК и членам советов Питера и Москвы большевикам, соч. т. XXI, с. 293–294.
17. Ленин. Советы постороннего, соч. т. XXI, с. 319–320.
18. Ленин. Заседание Центрального комитета РСДРП 29 /16/ октября 1917 г., соч. т. XXI, с. 331–333.
19. Ленин. Письмо к товарищам, соч. т. XXI, с. 334–349.
20. Ленин. Письмо к членам партии большевиков, соч. т. XXI, с. 350–352.
21. Ленин. Письмо в Центральный Комитет РСДРП, соч. т. XXI, с. 353–356.
22. Ленин. Письмо членам ЦК, соч. т. XXI, с. 362–363.
23. Ленин. Второй Всероссийский съезд Советов Р и СД /Доклад о мире. Доклад о земле. Постановление об образовании рабочего и крестьянского правительства/. Соч. т. XXII, с. 20–24.
24. Ленин. От Центрального комитета Российской социал-демократической рабочей партии /большевиков/. Ко всем членам партии и ко всем трудящимся классам России, соч. т. XXII, с. 58–61.
25. Ленин. Проект декларации прав трудящегося и эксплуатируемого народа, соч. т. XXII, с. 174–178.
26. Ленин. Тезисы по вопросу о немедленном заключении сепаратного и аннексионистского мира, соч. т. XXII, с. 193–199.
27. Ленин. Странное и чудовищное, соч. т. XXII, с. 297–303.
28. Ленин. Разговор В. И. Ленина с И. В. Сталиным по прямому проводу, сб. Ленин и Сталин, т. II, с. 86.
29. Ленин. Тезисы об очередных задачах советской власти, соч. т. XXII, с. 499–501.
30. Ленин. О «левом ребячестве и мелкобуржуазности», соч. т. XXII, с. 503–528.
31. Ленин. Разговор с И. Сталиным по прямому проводу. Ответ Сталина. Сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 86.
32. Ленин. Товарищи рабочие: Идем в последний, решительный бой, соч. т. XXIII, с. 205–208.
33. Ленин. Тезисы о современном политическом положении, соч. т. XXX, с. 382.
34. Ленин. О голоде, соч. т. XXIII, с. 26–31.

35. Ленин. Тезисы ЦК РКП/б/ в связи с положением восточного фронта, соч. т. XXIV, с. 224–226.
36. Ленин. Все на борьбу с Деникиным, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 248–260.
37. Ленин. Письмо к рабочим и крестьянам по поводу победы над Колчаком, соч. т. XXIV, с. 431–436.
38. Ленин. Наркому Сталину, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 137–138.
39. Ленин и Сталин. Про боротьбу за встановлення Радянської влади на Україні. 1938.
40. Сталин. Речи на VII Всероссийской конференции РСДРП/б/. Речь в защиту революции т. Ленина по вопросу о текущем моменте. Доклад и заключительное слово по национальному вопросу, сб. «Ленин и Сталин», т. I, с. 823–828.
41. Сталин. Еще о Стокгольме, сб. «Ленин и Сталин», т. I, с. 831–833.
42. Сталин. На демонстрации, сб. «Ленин и Сталин», «Июньская демонстрация».
43. Сталин. Смыкайте ряды, «Пролетарская революция», № 7 за 1936 г.
44. Сталин. Политический отчет ЦК на VI съезде РСДРП/б/, сб. «Ленин и Сталин», т. I, с. 838–845.
45. Сталин. Доклад и заключительное слово на VI съезде РСДРП/б/ о политическом положении, сб. «Ленин и Сталин», т. I, с. 845–849, 851–853.
46. Сталин. Ответ на внеочередное заявление группы делегатов по докладу Сталина на VI съезде РСДРП/б/, сб. «Ленин и Сталин», т. I, с. 849–851.
47. Сталин. Про деякі питання історії більшовизму.
48. Сталин. Чего хотят капиталисты, сб. «Ленин и Сталин», т. I, с. 858–860.
49. Сталин. Речь на заседании ЦК 29 /16/ октября 1917 г., сб. «Ленин и Сталин», т. I, с. 870.
50. Сталин. Октябрьская революция и тактика русских коммунистов, «Вопросы ленинизма», с. 75–101.

51. Сталин. Международный характер Октябрьской революции, сб. «Ленин и Сталин», т. I, с. 893–899.

52. Сталин. Октябрьский переворот и национальный вопрос, сб. «Ленин и Сталин», стр. 22–27 или сб. «Марксизм и национально-колониальный вопрос», с. 51–57.

53. Сталин. О трёх основных лозунгах партии по крестьянскому вопросу. «Вопросы ленинизма», с. 151–160.

54. Сталин. Ленину, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 138.

55. Сталин. О юге России, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 142–144.

56. Сталин. Украина освобождается, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 149–150.

57. Сталин. К военному положению на юге, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 274–278.

58. Сталин. Новый поход Антанты на Россию, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 279–283.

59. Сталин. Беседа с тов. Сталиным о положении на фронте, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 283–286.

60. Сталин. Три года пролетарской диктатуры, сб. «Ленин и Сталин», т. II, с. 326–332.

61. Ворошилов. Сталин и Красная Армия. Партиздат. 1937 г.

62. Ворошилов. Доповідь про 20-річчя Червоної Армії.

63. «Більшовик України», 1937 № 9–10, 11–12; 1938 № 1.

Джерела і статті про Велику пролетарську революцію, громадянську війну на Україні.

64. Партія більшовиків в період громадянської війни. 1938.

65. Судова справа антирадянського «право-троцькістського блоку» /1938/.

Тир[аж] 50

15.V.[19]38 р.

ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 2. Спр. 121. Арк. 11–21. Машинопис.

Список використаних джерел і літератури

Левченко В. Штрихи до портрета радянського історика Н. І. Межберга / В. Левченко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2018. – № 3. – С. 31–40.

Пометун О. І. Методика навчання історії в школі. / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – Київ: Генеза, 2006. – 328 с.

Чадаєва К. Ю. Розвиток історичної освіти в Україні у 20–30-ті роки ХХ ст. : дис. канд. іст. наук : 07.00.01. / Чадаєва К. Ю. – Харків, 1996. – 180 с.

Юркова О. «Історія України» чи «Короткий курс», або як у 1940 році постала «українська радянська історіографія» / О. Юркова. // Світло й тіні українського радянського історіописання: Мат-ли міжн. наук. конф. (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.). К.: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 89–108.

Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г. Г. Яковенко. // Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. – 324 с.

Ясь О. «На чолі республіканської науки...». Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії (До 80-річчя установи) / О. Ясь // Вступне слово та наук. ред. Валерія Смоля. К.: НАН України. Ін-т історії України, 2016. – 542 с.

References

Levchenko, 2018 – Levchenko V. Shtrykhy do portreta radianskoho istoryka N. I. Mezherha [Touches to the portrait of the Soviet historian N. I. Mezherberg]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia. 2018. №. 3 (138). S. 31–40. [In Ukrainian].

Pometun, Freiman, 2006 – Pometun O. I., Freiman H. O. Metodyka navchannia istorii v shkoli [Methods of teaching history at school]. Kyiv: Heneza, 2006. 328 s. [In Ukrainian].

Chadaieva, 1996 – Chadaieva K. Rozvytok istorychnoi osvity v Ukraini u 20-30 roky XX st. [Development of history education in Ukraine in the 20-30s of the 20th century.] Kharkiv, 1996. 180 s. [In Ukrainian].

Yurkova, 2015 – Yurkova O. «Istoriia Ukrainy» chy «Korotkyi kurs», abo yak u 1940 rotsi postala «ukrainska radianska istoriografiiia» [«History of Ukraine» or «Short Course», or as «Ukrainian Soviet historiography» appeared in 1940]. Svitlo y tini ukrainskoho radianskoho istoriopysannia. 2015. S. 89–108. [In Ukrainian].

Yakovenko, 2017 – Yakovenko H. H. Metodyka navchannia istorii: navchalno-metodychnyi posibnyk [Methods of teaching history: educational and methodological manual]. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNADU, 2017. 324 s. [In Ukrainian].

Yas, 2016 – Yas O. «Na choli respublikanskoi nauky...». Instytut istorii Ukrainy (1936–1986): Narisy z instytutsionalnoi ta intelektualnoi istorii (Do 80-richchia ustanovy) [«At the head of republican science...». Institute of the History of Ukraine (1936–1986): Essays on Institutional and Intellectual History (To the 80th Anniversary of the Institution)]. Kyiv: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 2016. 542 s. [In Ukrainian].